

ВЗАЄМОДІЯ САМООРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Товарниченко В.О. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті аналізується взаємодія самоорганізаційних та організаційних процесів, що проходять в Україні, досліджується їх вплив на формування соціально орієнтованої держави.

Ключові слова

ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО, СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНА ДЕРЖАВА, САМООРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, НЕЛІНІЙНІСТЬ, АТРАКТОР

Вступ

Для забезпечення нормального життя суспільства кожен його член повинен задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Найбільш оптимальним для суспільства є такий стан, коли стає можливою і необхідною наявність таких цінностей як рівність, свобода, справедливість. Зрозуміло в суспільстві не можлива абсолютна соціальна рівність, але й ситуація розшарування суспільства за майновими ознаками на бідних і багатих не є нормальною і здатна привести до соціальних суперечностей і конфліктів.

Одним з головних завдань держави можна визначити запобігання загострення соціальних конфліктів і вирішення їх мирними засобами, що можливо шляхом забезпечення системи соціального страхування, соціальної опіки, розвитку охорони здоров'я.

Суспільство і держава є складними і нелінійними системами, в яких відбуваються нерівноважні соціально-економічні і культурні процеси.

Мета статті:

- проаналізувати взаємодію самоорганізаційних та організаційних процесів у формуванні соціально-орієнтованої держави;
- визначити механізми цього взаємовпливу та шляхи запобігання соціальних конфліктів.

Обговорення проблеми

Призначення держави – гарантувати безпеку громадян і захист економічних основ суспільства, створити таку систему публічної влади, яка здатна забезпечити оптимальну систему підтримання громадянського порядку. З точки зору лінійної парадигми, “практично всі соціальні явища зводяться до економічних, або виводяться з них, тоді як економічні, соціальні, психологічні етичні, правові і інші чинники нерозривні” [5, 148]. Виділення одного чинника - абстракція.

Ефективність діяльності держави, як господарської установи неможлива без організаційної складової правових відносин, оформлених в законодавчих актах, контроль за якими повинен здійснюватися різними силовими структурами. Але і зайва організованість, яка приводить до

формальної раціональності має згубний вплив на господарський механізм.

Неможливо представити більш організованої економічної системи, що була в колишньому СРСР. Всі економічні процеси протікали в рамках планів і завдань. Але вже в ті часи склалися тіньові економічні відносини, що з часом придбали напівлегальну форму” [2, 305]. Так звана тіньова економіка, підпільне виробництво набирало більш великої ваги, що свідчило про нераціональність економічно-політичної системи і її економічну неефективність. Стає очевидним, що централізоване управління перестало виправдовувати покладені на нього очікування, влада в союзних республіках стає сильнішою і прагне до незалежності від центру. Політичні і економічні процеси відбуваються в атракторі, який під впливом самоорганізаційних процесів приводить до розпаду СРСР. Складна в управлінні система, що складається з декількох підсистем, розділяється на складові частини, які більш прості в управлінні. Україна проголошується незалежною державою (ця подія є точкою біфуркації), в якій встановлюються ринкові відносини і відбувається приватизація державного майна. Здавалося, що перехід від соціалістичних відносин до капіталістичних дозволить здійснити економічний підйом.

На момент отримання політичної незалежності, за оцінками західних експертів, “Україна мала один з якнайкращих шансів на економічну перебудову, через десятиліття вона опинилася серед найвідсталіших зі всієї кількості національних економік” [1,86]. Успадкована від СРСР економіка, у складі якої була велика частка первинних та проміжних галузей і підприємств військово-промислового комплексу, мала б “піддаватися реформуванню з меншими витратами і з більшою ефективністю, ніж це відбувалось насправді” [3,57].

Той атрактор, в якому відбувається розвиток реальних подій, унаслідок нелінійності суспільних процесів виявився далекий від того, який передбачався. Це пов'язано з тим що були невраховані наступні чинники.

Після проголошення незалежності України відбувається розрив господарських зв'язків з Росією і країнами СНД.

Українська промисловість, що була орієнтована на застосування високих технологій у військово-промисловому комплексі СРСР стає незатребуваною.

Приватизація, ініційована владою, відбувається за відсутності мінімальних умов ринкової раціональності, коли не було навіть приблизної рівноваги пропозиції і попиту на ринку капіталу.

Відкриття кордонів, яке повинно було стимулювати експорт української продукції, приводить до появи дешевих імпортованих товарів, що поступають до України за демпінговими цінами, унаслідок чого українська продукція стає менш конкурентоспроможною.

В результаті цього скорочуються робочі місця і частина населення України, в тому числі і висококваліфіковані фахівці, іммігрує у пошуках роботи. Падає рівень життя більшої частини населення.

У суспільстві, де відбуваються економічні реформи, виникає дестабілізація, яка супроводжується розпадом і розмиванням організаційної норми. Можливості саморегуляції “вже недостатні, щоб забезпечити єдиний стандарт організації для поведінки індивідів” [10,131]. Перехід від соціалістичного строю до капіталістичного відбувається в умовах стихійного накопичення капіталу, коли перестають діяти старі моральні норми, а нові ще не створені. У той же час ще не були створені нові господарські механізми і за інерцією продовжує діяти стара бюрократична система, яка неприйнятна в нових умовах. Старі норми поведінки виявляються малоприсадибними в нових умовах, істотним чином міняються цінності: від колективізму до індивідуалізму. Таким чином, заміна суспільної власності приватної не тільки не призвела до очікуваного промислового зростання (в тому числі і зростання виробництва, продуктивності праці), але, навпаки, “викликала його зниження порівняно з попереднім періодом, як і падіння рівня життя і соціального забезпечення” [6,79]. Причина цього полягає у тому, що приватизація великих промислових підприємств здійснювалася політичними кланами, що складаються з корумпованих урядовців, які стали основою олігархічної системи.

Частина української політичної еліти, проголошуючи відданість реформам, і готовність діяти згідно з декларованими намірами, реально не бажає запроваджувати їх у життя. “Заважають їй у цьому також соціально-економічний егоїзм, схильність до відтворення кланових стосунків, у яких вузькогрупові інтереси безумовно домінують над інтересами суспільними” [3,60].

Слабка ефективність господарської діяльності, вказує на “розрив між організаційною і самоорганізацією стороною правового інституту, що виникла в післякризовий період і знаходиться в основі того правового, як говорять «беззаконня», яке спостерігається в країні” [2, 297-298]. Така ситуація свідчить про те, що при розробці законів потреби суспільства були недостатньо враховані і раціонально осмислені.

На досягнення управляючим параметром критичного значення елементи суспільно-політичної системи вимушені реагувати відмовою від своєї звичної поведінки, що була включена в систему зв'язків, тобто в структуру, і це приводить до структурної нестійкості системи. Елементи системи, як суб'єкта суспільно-політичних відносин діють на шкоду існуючої організації структури і всупереч інтересам деяких інших елементів цієї системи. Відбувається “зіткнення інтересів”, що сприймається як конфлікт. При цьому “може відбутися структурний перехід і ми одержимо нову фазу системи, яка характеризується новим порядком” [9,129]. Для аналізу соціальної системи раціональним є розуміння конфлікту в соціально-політичній системі як явища структурної нестійкості цієї системи, що призводить або до зміни траєкторії

суспільного розвитку, або до її збереження залежно від типу зворотного зв'язку.

З точки зору синергетики, суспільство – це система, що живе і розвивається за загальними законами, діючих незалежно від вчинків індивідуумів. Коливання системи повинно привести її до рівноваги. Якщо тільки суспільство не гине, то “міра зла і несправедливості в ньому не росте нескінченно” [10,127], воно періодично повертається до якогось природного рівня. Системний характер законів, що управляють суспільством, сприймається як незрима присутність над всіма його членами вищого регулюючого контролю, званого ними Богом або долею. Саме тут лежить основа універсального етичного початку, з якого далі поступово зростають внутрішні етичні норми.

Суспільство не може існувати без моральних норм, і незважаючи на те, що деякий час вони можуть не діяти, під впливом громадськості та самоорганізаційних процесів, в суспільстві виникає такий стан, коли вони знову починають діяти. Моральні норми суть вираз “регулятивної реакції суспільної системи, що забезпечують її стійкість, тобто здатність до самопідтримки (й отже до виживання)” [10,129].

Правові норми, які склалися після оголошення незалежності України – це, по суті, організаційна оболонка, що зберегла в основі той каркас, який існував ще в СРСР. Трансформації правових відносин, що проводяться в своїх інтересах представниками економічних і політичних еліт абсолютно не співпадають з тими процесами, які йдуть на рівні самоорганізації. Ці процеси виникли значно раніше, і відбуваються незалежно від прийняття або неприйняття нових законів. Саморегуляція в цих процесах спирається на різні неформальні правові норми і порядки. Той, хто “наївно покладеться на організаційну сторону і спробує діяти відповідно до писаних законів, як правило, приречений на програш” [2, 298].

Невиправдано високі податки вимушують велику частину підприємців переводити свій бізнес в тінь і ухилятися від їх сплати. Так, наймані працівники можуть отримувати заробітну платню у “конвертах”, і це позбавляє і підприємця і працівника від необхідності сплачувати податки. Тяжіння соціально - економічної системи до кримінально-тіньового аттрактору приводить до економічної слабкості країни. В ході українських економічних реформ, велика частина громадян неодноразово втрачала свої заощадження, а невелика група олігархів збагатилася.

В більшості випадків були приватизовані саме конкурентоздатні підприємства, що приносять найбільший прибуток. Недостатньо вигідна в економічному значенні приватизація і звуження соціальних функцій держави призвели до того, що “соціальна захищеність в державах транзитивного типу, не тільки знаходиться нижче за рівень соціальної захищеності в західних суспільствах, але і нижча за рівень, який був до вступу на шлях перетворень” [6,79].

У дію вступають зворотні зв'язки. Як відповідь на нестерпні

економічні умови, на майнове розшарування, що зростає, виникають “соціальні протести, що збільшують можливість нової соціальної хаотизації” [5, 152]. Олігархи, піклуючись тільки про власну вигоду, нехтують соціальною захищеністю народних мас, що позбавляє їх купівельної спроможності. У країні виникає парадоксальна ситуація: для підприємців вигіднішим стає перепродувати, ніж виробляти; а вітчизняна продукція має менший попит, ніж імпортна. У дію вступають зворотні зв'язки. Внаслідок чого пропозиція промислового і торгового капіталу виявилася перед фактором нескінченно низького попиту. В межах громадянського суспільства контроль над діяльністю держави відбувається об'єднаннями громадян. Створюються суспільні організації, як наприклад, об'єднання представників малого і середнього бізнесу, що мають протистояти монополістам і державним чиновникам. Великою проблемою для держави є система соціальних пільг, наприклад пільги на проїзд і оплату комунальних послуг. З одного боку, така система здається соціально-орієнтованою, але з іншого - в бюджеті держави встановлюється такий рівень пенсій, при якому літня людина не в змозі заплатити за проїзд в транспорті, а мінімальна зарплата не враховує потреб особистості в житлі і одязі, не говорячи вже про побутову техніку.

Господарська діяльність, що залишилася без планового регулювання з боку держави, виявилася кинutoю на свавілля ринковим стихіям, які і привели до її руйнування. Тому можна зробити висновок, що для успішної господарської діяльності необхідне раціональне планування з урахуванням потреб ринку. Вилучити з “сучасної економіки регульований ринок – значить, гарантовано її поруйнувати” [11,38].

Панування тріади “ринок – конкуренція – гроші” означає, перш за все, економічну раціональність і тільки потім формування умов для самоствердження особистості та її творчості, тобто створення умов для визнання цінності людини [6,80]. Для людини більш раціональним є отримання великої кількості матеріальних або духовних благ, при витраті менших зусиль. Це стає можливим за умов вдосконалення технологій і накопичення емпіричного матеріалу, який надалі аналізується і застосовується при практичній господарській діяльності. Проте, те, що представляється досконалим з погляду замкнутої парадигми виробничої діяльності, може бути загрозливим з точки зору екології. Подібних прикладів можна привести безліч. І справа не в моральних міркуваннях, а в побудові масштабної пізнавальної моделі «вписування» людини в світ [7,222].

На початку XXI завдяки використанню технологій, що базуються на досягненнях науки, людство отримало необмежені можливості використання природи у власних інтересах. Але, якщо людство не усвідомить всі попередні помилки, то його діяльність може привести до екологічної кризи, яка спричинить повне знищення всього живого на нашій планеті, а можливо, і самої планети в цілому. Найбільша

небезпека життю спостерігається з боку погіршення екологічної ситуації на планеті, основна причина чого полягає в антропогенних факторах [4, 126-127]. На думку Воловик Г.В. головним шляхом мінімізації небезпеки життя в умовах екологічної кризи є заходи, що вже частково впроваджуються в практику міжнародних відносин: а) зміна технологій на найновіші, більш чисті, ресурсозберігаючі та наукоємкі; б) поступова заміна сировини, що не поновлюється, сировиною, що поновлюється; в) зміщення центру тяжіння від приватних, насамперед, егоїстичних інтересів до суспільних; г) вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища шляхом встановлення квоти всім країнам на шкідливі викиди до атмосфери та світового океану.

Соціально-орієнтована держава має стежити, щоб ці заходи знаходили всебічну підтримку, а її населення жило за екологічних умов, що є безпечними для здоров'я. Якщо держава нехтує своїми зобов'язаннями, то саме громадянське суспільство може здійснювати на державу тиск, з метою повернення її на шлях соціально-орієнтованої політики. Як приклад, можна навести соціальний досвід Радянського Союзу, в якому була планова економіка, і Швеції де існує ринкова економіка. Так, в Швеції 95 % підприємств – приватні, і саме вони забезпечують ефективне зростання виробництва. Великий сектор, яким розпоряджається держава, – соціальне забезпечення, охорона здоров'я і освіта [8,8]. Як показує досвід, соціальна орієнтація держави сприяє розвитку економіки, бо в ній утворюються умови для повної зайнятості населення, для підтримки попиту на вітчизняні промислові і сільськогосподарські вироби, а також умови для заняття малим і середнім бізнесом, діяльність якого повинна контролюватись як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства. Соціальний сектор вимагає великих бюджетних витрат і лише держава здатна його контролювати. Тому для того, щоб Україна стала соціально-орієнтованою державою, необхідно забезпечити правильну фінансову політику, яка сприятиме виведенню економіки з тіні і забезпечить надходження податків до бюджету.

Висновки

Держава і громадянське суспільство повинні створити умови, при яких сплачування податків не буде зустрічати опір.

Повинні створюватися умови для заняття більшої частини населення малим і середнім бізнесом.

Якщо заробітна платня в Україні буде нижчою, ніж в країнах Євросоюзу, це приведе до чергової хвилі еміграції і залишить Україну без кваліфікованих кадрів.

Як свідчить логіка самоорганізаційних процесів, держава, яка не приділяє достатньої уваги соціальним питанням, буде перебувати в економічній кризі.

Джерела

1. Александрова О.С. Економічні засади становлення громадянського суспільства в умовах трансформаційних процесів сучасної України. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, 2004. - Том 17. - философия (56) № 2. - С. 85-93.
2. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. - К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. - 437 с.
3. Бураковський І., Макеев С., Десять років економічної реформи очима українських експертів //Політична думка. – 2001. - № 4. – С. 56-67.
4. Воловик Г.В. Соціальні детермінанти оптимізації життєдіяльності //Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини 2004. – Випуск 13. - С. 124 - 129
5. Кочубей Н.В. Самоорганизация предпринимательства и криминала в социально-экономических системах //Практична філософія. – 2001. - № 3 (7). -С.: 146-153
6. Маркович Д.Ж. О трудовой морали в трансформирующихся обществах // Проблема теории и практики управления. – 2004. - № 2. С.78-82
7. Товарниченко В.А. Дискусии о критериях научной рациональности. Культура народов Причерноморья. – 2001. - № 21 – С. 221-225.
8. Хирдман С. Шведская социальная модель: управление и развитие. // Проблемы теории и практики управления. – 2003. - № 3. – С. 8-11.
9. Шевцов А.Г. Открытая модель социальной реабилитации людей с инвалидностью в современном мире //Практична філософія. – 2001. - № 3 (7). -С.: 127-137
10. Шишкин М.А. Биологическая эволюция и природа нравственности // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1. – С.: 126-134
11. Шоркин А.Д. Между архаикой и утопией: культурологическая оценка идеологических предпочтений. //Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, 2004. - Том 17. - философия (56) № 2. - С. 30-40.

Стаття надійшла 07.10.2005 р.